

УДК 322"1942/1944"
<https://doi.org/10.18485/bratstvo.2017.21.14>

ПРОСЛАВА САНА СВЕТОГ САВЕ У БЕОГРАДУ ЗА ВРЕМЕ ОКУПАЦИЈЕ (1942–1944)

У раду се прати, на основу новинских извештаја и написа („Ново време”), свечано обележавање Дана Светог Саве у време окупације Београда током Другог светског рата. Највећи број вести односи се на државне прославе, на којима су учествовали министри и јавне личности, које су се одржавале на Коларчевом Народном универзитету. Уз вести о прославама доносе се подаци о другим догађајима из савременог живота којима се употпуњава виђење доживља тога времена. Наводи се да је Народна библиотека Србије на прослави 27. јануара 1942. прогласила Светог Саву за своју славу. Истакнуто је да и поред тешких ратних околности и многих промена које је живот наметнуо, прослава Светог Саве никада није доведена у питање и да је увек Свети Сава доживљаван као непролазна вредност.

Захваљујући многим писаним изворима, поготову на основу дневне штампе, може се пратити кроз време, у различитим друштвено-политичким тренуцима наше историје, да је обележавање 27. јануара, дана посвећеног Светом Сави било и остало непромењено у свом значају. На увек узбудљивој политичкој сцени Србије мењала су се друштвена стања, политичке прилике, династичке и партијске борбе за власт, ратови су за кратко уступали место кртом миру, а за све то време наш

народ је подједнако спомињао и славио свог Свеца, Светог Саву, српског замолника код самог Творца. Молитвено помињање Светог Саве од стране народа, не само српског, имало је великог утицаја од када је обновљена српска државност на почетку XIX века. Сви владари, високи државни службеници и министри су сматрали посебном чашћу да се бираним речима подсети народ, а посебно млади нараштаји на непролазни значај Светог Саве. Једино у периоду од 1949. год. до првих година десете деценије двадесетог века, из разлога идеолошке искључивости социјалистичког друштвеног уређења, у Србији није јавно, уз подршку државе и присуство државних личности, обележаван 27. јануар. У периоду социјализма народ је, наравно, најпре у тајности, а с временом све отвореније у јавности спомињао Растка, Немањиног сина, односно Светог Саву. Многи домаћини су примали честитаре, а децу је Црква увесељавала скромним полон пакетима. (Јасно памтим садржину тих светосавских пакетића, из детињства, који су осим неколико ушећерених бонбона, умотаних у сребрнасти станиол са дугим белим ресама, садржали и шаку сувих шљива, смокава и ораха у љусци, јабуке, а понекад и поморанцу. Веселио се том призору и мој отац, искрени и поштовани комуниста, када би ме тетка и теча обрадовали баш на њиховој слави, на Светог Саву.)

Помињао се Свети Сава, у народу, сваког дана током године. На њега су подсећали многи топоними по Србији и крајевима где је живео српски народ, лековити извори и чајеви справљени по рецептима из Хиландарског и Студеничког типика, а нарочито мелеми и брига за болесне коју је установио Свети Сава, још у Студеници.

Поучне кратке приче, створене легенде и митови у којима је Свети Сава био главни лик, народ је вековима стварао и преносио новим поколењима. Због свог свеprisутног утицаја и човекољубља исказаног у верском, политичком, историјском, хуманитарном, просветитељском и уопште друштвеном контексту, Свети Сава се овенчао и титулом духовног оца целе српске нације. Свечаности уприличене на Дан Светог Саве су представљале повод саборовања свеколиког народа и да се у тај дан још једном истакне величина Светитеља.

*

У тешким условима који су настали после немачке окупације Србије 1941. године, и поред многобројних људских жртава и материјалног разарања културних, здравствених, просветних и многих других приватних, друштвених и државних здања и објеката, у окупираном

Београду, као и у другим варошима и селима по Србији, прослава Светог Саве – прва у условима окупације – 27. јануара 1942. године се није доводила у питање.

Дневни гласник српске Владе у окупираној Србији, „Ново време”, извештавао је, поред ратних актуелности на фронтима широм зараћеног света и о прослави обележавања Светог Саве и то врло опширно, посветивши овом догађају целе две од укупно осам страна, штампаних у броју од 28. јануара. Страницом која је обавештавала читаоце о детаљима свечаности одржане у сали Коларчевог Народног Универзитета, доминирала је велика фотографија на којој је приказано резање славског колача: колач је резао прота Бранко Аврамовић, а у првом реду се јасно виде председник владе генерал Милан Недић, министар просвете Велибор Јанић, начелник министарства просвете Владимир Вујић, министар унутрашњих послова Милан Аћимовић, митрополит Јосиф, немачки државни саветник др Харолд Турнер и други гости.

Ратни Београд се још болно сећао претходне немачке окупације у Великом рату, а већ се после само нешто више од две деценије мира, немачка ратна застава вијорила на Калемегдану и на свим јавним зградама у Београду. Садашњи немачки окупатор, настао првенствено из национал-социјалистичке партије, није забрањивао окупљања нити прославе на којима је учествовала и на њих позивала српска влада у окупацији, а који су спомињали националне великани из пребогате српске историје. Прота Миливој Петровић своје молбе јавно, преко „Новог времена” упућује Светом Сави: „да погледа и спаси свој народ од зла и пропасти.” Није се само прота обраћао и позивао на Светог Саву. Чинили су то и сви министри и сам председник владе националног спаса, генерал Милан Недић у својим говорима, поготову приликом прослављања Светог Саве. Приметна је разлика у начину обраћања народу када се говори о ратној свакодневници, проблемима и страдањима, очекивањима и призивањима спаса, оправдавању неуспеха и популистичких говора од оних речи којима се подстиче народни дух помињањем Светог Саве. Спомињање његовог имена, подсећање на његове заслуге, поређење са његовим трпљењем и временом окупације од говорника су тражили искреност коју они у другим приликама нису могли себи допустити.

У свечаној сали Коларчевог Народног Универзитета на свечаности Дана Светог Саве 27. јануара 1942 године, према сведочењу новинара „Новог времена” министар просвете г. Велибор Јонић је рекао: „Проћи ће ти који су изневерили народне светиње, али ће светиње

остати. Прогледаће опет они чији је вид тренутно замрачен. Осветљаваће оне (светиње) пут новим нараштајима српског народа, кога, крај свег његовог застрањивања, крај свег његовог тренутног пада, очекује велика будућност. Народ који има такве светиње, какве их српски народ има, тај народ не може пропасти. „После аплауза присутних, министар Јонић је наставио: „Један од лучоноша тих вечних истина је и Свети Сава кога кроз векове на данашњи дан славимо... И када мири завађену браћу, и кад, као наш први дипломата, обезбеђује земљу споља, и када гради самосталну српску цркву, и када ради на народном просвећивању – у свакој прилици он доказује да се одрекао свога личног живота ради општег, ради народног живота. Због тога Свети Сава више но и једна друга личност наше народне прошлости може нам данас осветлети пут, којим се ми по тами тетурамо. Зато ускликнимо с љубављу Светитељу Сави!”

Ове речи могу бити изречене само са нескривеном искреношћу. Министар је био свестан времена и околности које су га окруживале у тренутку када је ове речи изрекао. На присуство рата и окупације потсећао га је немачки државни саветник др Харолд Турнер седећи у првом реду свечане сале. Свакодневно је слушао о завађеној браћи у свом народу, о њиховом братоубилачком сукобу. Осећао је таму у којој се и сам налазио и у којој је тетурао као и цео народ. Знајући све то, а и више од тога, искрено је молитву упутио ономе у кога је српски народ безрезервно највише веровао, Светом Сави, да осветли пут којим се треба кретати и избавити из недаћа.

Митрополит Јосиф служио је свечану службу, а на јектенија је одговарао хор Првог београдског певачког друштва.

Треба напоменути и да је „Ново време” известило своје читаоце да су поред поменутих и на фотографији приказаних личности, свечаности у Коларчевом Народном Универзитету присуствовали и министар социјалне политике и народног здравља г. Јован Мијушковић, министар правде г. Чедо Марјановић, министар саобраћаја г. Ђура Докић, помоћник министра просвете г. Владимир Велмар Јанковић, председник Београдске општине г. Драги Јовановић и, што је занимљиво, бивши министар Душан Пантић и г. Данило Вуловић.

Са страница „Новог времена”, од истог датума, сазнајемо да је дирљива била свечаност поводом Светог Саве организована међу запосленима у Народној библиотеци Србије који су од те године започели да славе Светог Саву као своју славу. Управник Народне библиотеке г. Ђорђе Радојичић том приликом одржао је предавање под називом *Мудра узрека Светог Саве из изгорелог рукописа Народне библиотеке*.

Свети Сава је прослављан и спомињан у свим основним и средњим школама у окупираној земљи, а нарочито у Београду, где су ученици, њихови родитељи и наставници Дан прослављали у другим школама јер су њихове биле порушене или видно оштећене од разорног бомбардовања немачких ваздухопловних снага или су запоседнуте за потребе немачке окупационе силе. Тако су ученици Државне народне школе „Војвода Путник” примили у своју зграду ученике из школе „Душан Силни”. Ученици школе „Стеван Немања” празновали су Светог Саву у школи „Бранко Радичевић” на Топчидерском брду, а ученици са родитељима огледне школе „Кнез Намесник Павле” окупали су се у ресторану „Дедиње”. Ученици школе „Краљ Милутин” школску славу су обележили у женској учитељској школи „Краљица Марија”. На Бановом брду, ученици основне школе „Матија Бан” славу су са својим родитељима и наставницима прославили у својој згради, а домаћин славе је био чувени трговац са Чукарице г. Милутин Тодоровић.

На свим овим прославама се истицао хуманитарни карактер и саосећање за све унесрећене у овом рату. На свакој слави су се прикупљали новчани прилози за децу избеглу од страха Независне државе Хрватске, децу без родитеља, инвалиде и болесне, као и прилози у обући и одећи. На прослави одржаној у I мушкој реалној гимназији прикупљено је 6.000 динара помоћи за избегличку децу, а у IV мешовитој грађанској школи прикупљена су новчана средства за исхрану стотину деце прогнане од усташког терора. Ни ученице Женске занатске школе нису се оглушиле о хуманитарне позиве, па су обукле и обуле двадесет и четворо сиромашне деце без родитеља у спомен на Светог Саву. Имућни појединци су се истицали бројним прилозима, а трговац Милоје Јеремић је сам дао прилог у износу од 10.000 динара и тим добротворним чином заслужио да му име спомене и „Ново време”. У истом дневном листу, тог јануарског дана, народ је обавештен да је и даље на снази одлука о рестрикцији електричне енергије до 20 часова, а и када је буде било, моли се грађанство да штеди на струји како би је многи могли и даље макар мало имати. Обавештење је одштампано за месечно следовање зејтина по човеку у количини од 200 грама. Поређења ради, примерак дневних новина је коштао 2 динара, а ручак у народном ресторану 10 динара.

У броју од 28. јануара 1942. године „Ново време” је обавештавало своје читаоце да су немачке подморнице у западно-атланским водама потопиле тридесет америчких бродова са 228.000 тона разне робе, да трупе генерала Ромела у северној Африци и даље незадрживо напре-

дују и да је заплењено 127 британских топова, да се на далеком истоку трупе Уједињеног Краљевства повлаче ка Сингапуру и да је Лондонска берза јуче (27. јануара) у депресији.

Прослава Светог Саве и наредне ратне године, 1943, уприличена је у свечаној сали Коларчевог Народног Универзитета, уз присуство министра и помоћника министра просвете г. Велибора Јонића и г. Владимира Велмар Јанковића, ректора београдског Универзитета г. Николе Поповића, управника града Београда г. Драгог Јовановића и команданта српске Државне страже генерала Боривоја Јонића. Поздравни говор је изрекао ректор Универзитета г. Никола Поповић и посебно истакао мировну и просветну активност Светог Саве, упућујући му, у име свих присутних и целог народа, молбе да окупи и оснажи омладину Србије и осветли јој пут у новој Европи.

Министар просвете г. Јонић се на овај свечани дан обратио школској омладини и целом народу преко таласа радио Београда:

„Омладино српска, одбаци мрак и иди путем светлости! Питај се увек – да ли би Свети Сава тако поступио.

Ако се то будеш питала, буди сигурна да никад нећеш залутати. Велике људе Бог зато и шаље на земљу, да би нама малима, осветлили пут, да би нам помогли да не ударимо странпутицом. Зато један народ дотле живи и напредује док поштује и слави величине своје, и своје животе саображава њиховим.”

Народна библиотека Србије је по други пут прославила своју славу Светог Саву. Управник библиотеке г. Ђорђе Радојичић је у свом обраћању цитирао Светог Саву и рекао:

„Децо и што недостаје, испуњавајући свршавајте.”

Овај цитат се дуго после свечаности препричавао и одгонетао међу школском омладином.

По традицији, организоване су прославе Светог Саве у свим школама на којима су се, као и предходне ратне године, прикупљала новчана средства и одећа за избеглу децу. И поред ратне немаштине ђаци су се у великом броју одазивали овим хуманим позивима и одрицали се делова своје, и онако дуго времена необнављане гардеробе, да би помогла тој још увек заплашеној избеглој деци из усташке Хрватске.

Министар просвете је, поред обраћања преко Радио Београда, лично присуствовао прослави Светог Саве у III женској гимназији и новчаним прилогом дао пример у прикупљању помоћи за избеглице.

Поводом прославе Светог Саве, фолклорна група Коларчеве задужбине извела је пригодан програм по називом *Косидба*, пуну

мотива из живота обичних људи, а соло деонице извела је успешно примадона Мага Магазиновић. У целовечерњем програму хор Радио станице Београд извео је Мокрањчеву Трећу руковет. Оперска певачица Меланија Бугариновић и члан опере Александар Маринковић, тенор, извели су по две нумере уз опште одобравање препуне сале Коларчеве задужбине. Програм су завршили балетски играчи Наташа Бошковић и Милош Ристић у краткој представи *Јова Ружу кроз свиралу зове*.

Приметно је да су сви организатори и учесници прославе Светог Саве, од оне уприличене од стране државних органа до оне приказане и у најудаљенијим селима окупиране Србије, уложили велики труд и причинили задовољство да у ратном окружењу достојно и свечано прославе Савиндан. Тих свечарских дана у дневним листовима се није могла наћи вест о сукобима и ратним активностима зараћених страна у Србији, а ни у Београду. Једино је са насловних страна извештавано грађанство о великим борбама немачке VI армије у Стаљинграду позивајући се на приспеле вести из немачког главног штаба у Берлину, као и подсмешљиви коментари о сусрету председника САД Теодора Рузвелта и британског премијера Винстона Черчила у Казабланци у којима је истицано разочарење америчке јавности овим састанком, бар по цитирању „Њујорк Тајмса”.

Све видније наступајуће промене, почев од војних, преко политичких, па све до просветних, које се уочавају на почетку ратне 1944. године, последње године окупације у Београду, утицале су да се многе новоустановљене прославе једноставно гасе, или у тишини помену из све више оправданог страха од преокренуте ратне среће. То није био случај са прославом Светог Саве јер је његова савременска појава дубоко узидана у темеље српске духовности. Једнако достојанствено и примерено прослава је уприличена у свечаној сали Коларчевог Народног Универзитета уз присуство највиших државних функционера из области просвете. Једино, за разлику од претходних ратних година, дневна штампа није овој прослави дала простор који је и заслуживала. На четвртини једне странице читаоци „Новог времена” су могли бити обавештени да је прослава Светог Саве одржана у Коларчевој задужбини и у многим средњим и основним школама у Београду, без навођења назива школа нити имена учесника прославе. Уводничар светосавског броја „Новог времена” оставио је упечатљив текст који осим признавања кривице, наговештава и скори крај рата. Он је записао: „Свети Сава је духом увек са нама, само ми, нажалост, нисмо увек са њим. Узрок што нас је снашла оволика несрећа, треба тражити

баш у томе нашем напуштању Светог Саве. Зато и спас наш јесте само повратак њему.”

У рату се све мења, најпре људи. Сурова борба за опстанак, за голи живот, истиче пороке испред врлина и намеће их као правило новоуспостављеног времена. Они којима част и добро у људима представљају и даље највишу људску вредност, постају скрајнута мањина, неми сведоци ужаса око себе или једноставно помирили са судбином нестају. Лоши људи тада стичу највећу моћ да одлучују о туђим судбинама, о трајању туђих живота, а при томе лишени сопствене савести. Присилно се намећу новоустановљени поздрави, модели понашања и вредновања туђих обележја и морала, а све у вери да је туђе боље и вредније. Зачудо, једини преостали пример националне вредности, који је опстао у мраку окупације, Свети Сава, могао је осветлити пут ка толико жељеном светлу.

Други светски рат, на подручју Београда и Србије, је предмет проучавања, поред других, понајпре историјске науке. Под различитим угловима ће се расветљавати појединачни догађаји и актери тренутака битних за тумача и постављање његове премисе о добрим или злим људима који су били савременици ратних прилика. Једино што ће за сва времена остати непромењено је чињеница да се Свети Сава и његов дан у окупираној Србији једнако свечано прослављао и да се народ подсећао на његове врлине које је требало и применити у свакодневном животу. Свети Сава је био изван свих дневних идеологија, које су променљиве, јер он сам је идеологија за себе.

Стеван Јешевић

Кључне речи: Свети Сава, Дан Светог Саве, окупација Београда 1942–1944, Коларчев Народни универзитет, Ђорђе Радојичић, Народна библиотека Србије

Stevan Ješević

THE FEAST OF ST SAVA'S DAY IN OCCUPIED BELGRADE
(1942–1944)

The text features information on the celebrations of St Sava's day in occupied Belgrade (1942–1944). Based on the *New Time* newspaper (*Novo vreme*), it furnishes a lot of detailed descriptions of the official festivities that took place at the Kolarac People's University in Belgrade; it also supplies the most relevant quotes from the ministers' speeches on Saint Sava and Saint-Savaism. The paper also introduces information on the humanitarian actions organised on that occasion in view of assistance to refugee children. In addition, it lists valuable information on art and cultural programmes. In the description of the festivity at the National Library of Serbia, it is pointed out that it was at the 1942 feast, whose salutatory speaker was Đorđe Radojičić, that the National Library of Serbia adopted St Sava's Day as its patron saint's feast.